

Carte realizată în cadrul proiectului

LEPDIS | We know
„Colecția Istorie și Spiritualitate”

Virgil Diaconu

Coperta: Virgil Diaconu

Pictură coperta: Ioan Botezătorul

Ilustrații interioare: după Cesare RIPA, *Della novissima iconologia*, Padova, 1625

©2021 Virgil Diaconu

Tehnoredactare manuscris pentru tipar: Marina Zamfir

Corector: Lucian Pârvulescu

Clubul Mitteleuropa & Grupul „Carașul”

Oravița, strada 1 Decembrie, nr. 17a, 325600, Caraș-Severin
cgicanu@yahoo.com

© 2021 „Carașul”, Clubul Mitteleuropa

Redactor de carte: Ion Gheorghe Chiran

Tehnoredactare, procesare, pregătire pentru tipar:

Cristina Anișoara Zainea, Dan Leahu

Consilier editorial: Ionel Bota

Finalizare tipar, legătorie: Intergraf Reșița

Orice reproducere, preluare, copiere totală sau parțială, din această carte, fără acordul scris al editorului și al autorului, este interzisă și va fi pedepsită și sancționată juridic conform Legii Dreptului de Autor

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României

ISBN 978-973-0-35477-5

BIBLIA LITERARĂ
și
BIBLIA DOGMATICĂ

CLUBUL MITTELEUROPA

Oravița, 2021

CUPRINS

INTRODUCERE / 7

I. BIBLIA LITERARĂ / 9

1. Asemănări și deosebiri între cartea *Ecclesiastul* și *Epopeea lui Ghilgameș* / 11
2. *Poemul lui Ghilgameș* / 52
3. *Poemul Ecclesiastul* / 69
4. Arta poetică a *Epopiei lui Ghilgameș* și influența ei asupra Bibliei / 79
5. Biblia literară. Arta poetică a operei literare biblice / 118
6. Interpretarea operelor literare biblice. Scurt istoric / 168
7. Interpretarea textelor realiste, fabuloase, poetice, mistice și obscure / 205
8. Conceptul de operă biblică literară în viziunea lui Northrop Frye / 224

II. BIBLIA DOGMATICĂ / 243

9. Introducere în Dogmatică / 245
10. Dogma existenței lui Dumnezeu. Cele patru ipostaze existențiale ale lui Dumnezeu / 271
11. Devenirea ideii de Dumnezeu. Istoria umană a ideii de Dumnezeu / 290
12. Doctrina iubirii pentru aproapele nostru în *Predica de pe munte* / 334
13. Doctrina celor două iubiri / 344

14. De la dogma iudaică a Țapului ispășitor
la dogma creștină a mântuirii / 355
15. Dogma mântuirii / 365
16. Patru vise / 416

III. ESEURI ȘI EXEGEZE / 421

17. Poezia religioasă românească / 423
18. Răspuns la Iov, sau Jung despre dreptul Iov
și Dumnezeu cel nedrept / 448
19. Isus al meu, o privire critică asupra creștinismului /
454

Virgil Diaconu – portret literar / 463
Virgil Diaconu - Literary Portrait / 465
REFERINȚE CRITICE / 469

INTRODUCERE

Prezentul volum tratează despre dimensiunea literară și dogmatică a Bibliei, iar de aici rezultă secțiunile de început ale cărții pe care le-am numit Biblia literară și Biblia dogmatică.

Prima secțiune cuprinde un studiu comparativ între cartea biblică Ecclesiastul și Epopeea lui Ghilgameș din cultura sumero-babiloniană, urmat de câteva eseuri care demonstrează existența și importanța cărților literare ale Bibliei, în contextul în care la noi Biblia este considerată aproape exclusiv o carte teologică. Unele articole caută chiar să obțină conceptul operei (cărții) biblice literare, iar altele să prezinte modalitățile adecvate de interpretare ale textelor biblice.

Cea de a doua secțiune a volumului prezintă dimensiunea dogmatică a Bibliei, propunând o scurtă introducere în teologia dogmatică și câteva exegeze asupra unor dogme și doctrine religioase, precum dogma existenței lui Dumnezeu, doctrina iubirii pentru aproapele nostru, doctrina celor două iubiri, dogma Țapului ispășitor, dogma mântuirii ș.a.

Partea a III-a, numită Eseuri și exegeze, cuprinde eseul Poezia religioasă românească și prezentarea unor cărți cu tematică biblică.

Preocupându-se îndeosebi de o problemă biblică sau alta, acest volum nu tratează totuși nici despre modul în care înțeleg eu religia, în general, nici despre eventuala îndreptățire a unei religii în raport cu alta, nici despre credința mea personală. În marea lor majoritate, eseurile de aici nu urmăresc altceva decât să

comenteze și să interpreteze corect cărțile sau operele biblice studiate.

Analizele și interpretările volumului pornesc întotdeauna de la operele biblice și, de aceea, ele exprimă chiar sensurile operelor, iar nu interpretările de manual care li s-au dat de către diverși exegeți deși, până la un punct, se pot intersecta cu acestea. Propunându-mi, așadar, să nu deformezi viziunea cărților sau a fragmentelor biblice cercetate, mi-am pus totodată întrebări cu privire la relevanța dogmelor biblice și a posibilității acestora de a fi transpuse în viață, la gândul că religia nu este doar un corp dogmatic fără aplicabilitate în existența noastră.

Prima secțiune a volumului de față poate fi socotită foarte bine continuarea volumului anterior, Biblia literară (Editura Tipo Moldova, Iași, 2020).

Cercetarea mea nu are pretenția să acopere amplexiv pe care o are dimensiunea literară și dimensiunea dogmatică a Bibliei*; și nici nu este singulară în ansamblul literaturii exegetice biblice, pentru că problematica abordată aici este tratată și de către alți cercetători, teologi, critici sau scriitori, români sau străini, așa încât eseurile mele nu fac altceva decât să se adauge, în felul lor propriu, critic, la un patrimoniu hermeneutic deja existent.

V. DIACONU
Pitești, iulie 2021

* Citatele biblice din volum provin de regulă din *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1975/1988.

I.

BIBLIA LITERARĂ

Capitolul 1

Lui Mihai Nicolae și în memoria lui Constantin Florea, alături de care am citit, în dezlănțuita noastră tinerețe, *Epopoea lui Ghilgameș*

ASEMĂNĂRI ȘI DEOSEBIRI ÎNTRE CARTEA ECCLESIASTUL ȘI EPOPEEA LUI GHILGAMEȘ

„Muri-voi oare și eu?

Oare nu mă așteaptă aceeași soartă ca și pe Enkidu?

Spaima mi s-a cuibărit în inimă:

înspăimântat de moarte, rătăcesc prin pustiu. (...).

Am văzut lei, și eu, Ghilgameș, m-am temut; (...).

O, zei ai nopții, țineți-mă teafăr!”

(Tableta a IX-a, I)

Prezentul eseu își propune să prezinte și comenteze asemănările și deosebirile care există între două mari opere antice, cartea ebraică Ecclesiastul, din Biblie (1), și Epopeea lui Ghilgameș (2), care aparține culturii sumero-babiloniene, pentru a revela astfel înțelesurile, specificul și frumusețea acestor opere.

Epopeea lui Ghilgameș este o operă babiloniană, „tipărită” pe douăsprezece tăblițe de cărămidă arsă, între anii 3000-2700 î.Hr., fiind considerată cea dintâi operă literară complexă a lumii, în timp ce cartea Ecclesiastul, operă a unui autor evreu necunoscut, a fost scrisă spre mijlocul secolului al III-lea î.Hr. Cartea Ecclesiastul este concepută, așadar, la mai bine de 2500 de ani după Epopeea lui Ghilgameș.

În original, epopeea purta numele de Acela care a zărit prăpastia (Sha naqba imuru), sau Acela care a învins toți regii (Shutur eli sharri), care era primul vers al epopeii, în diferitele ei variante. Atât numele de Epopeea lui Ghilgameș, cât și cel de Poemul lui Ghigameș sunt date de interpreții moderni.

Cele 12 tăblițe ale Epopeii lui Ghilgameș au fost descoperite în Biblioteca lui Assurbanipal, de la Ninive, capitala Asiriei (în nordul Mesopotamiei, azi Irak), în anul 1853, de către Hormuzd Rassam, și au fost traduse de George Smith, în 1872. Primele 11 tăblițe constituie corpul propriu-zis al epopeii, iar tăblița a XII-a a epopeii cuprinde partea a doua a poemului sumerian numit Ghilgameș, Enkidu și Infernul, spune S.N. Kramer, profesor de asirologie, conservator la University Museum, Universitatea din Pennsylvania, în volumul *Istoria începe la Sumer* (3, 1962), tradus după *From the tablets of Sumer* (1956), care tratează despre literatura sumero-babiloniană. Tăblița a XII-a a epopeii cuprinde convorbirea regelui Ghilgameș cu prietenul său, Enkidu, chemat din Infern...

Cel care a orânduit coerent tăblițele în cuneiforme, scrise în limbile babiloniană, akkadiană, hurrită, hittită, ale epopeii, este sumerologul S.N. Kramer. În anul 2003, orientalistul londonez Andrew George abordează critic cele peste o sută de texte retraduse ale epopeii (George, A.R., 2003, *The Babylonian Gilgamesh Epic – Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts*, Oxford), iar în anul 2005 asirologul Stefan Maul completează și reinterpretează epopeea în traducerea pe care o face chiar el (Maul, Stefan, 2005, *Das Gilgamesch-Epos*, München).

Epopeea lui Ghilgameș îl are în centrul ei pe Ghilgameș, cel de-al cincilea rege de după potop, care a domnit în regatul Uruk prin secolul XXVIII î. Hr., vreme de 127 de ani. Epopeea prezintă, în mare, faptele eroice ale lui Ghilgameș, regele cetății sumeriene Uruk, și ale prietenului său Enkidu, un sălbatic, îmblânzit în cele din urmă de o curtezană și adus la palatul regelui. După două isprăvi eroice ale acestora, și anume omorârea lui Humbaba, stăpânul Pădurii Cedrilor, și a Taurului Ceresc, creat de zei, și după moartea lui Enkidu, Ghilgameș, înspăimântat de moartea prietenului său, pornește prin târâmurii necunoscute în căutarea nemuririi... Secretul vieții fără de moarte era deținut de către Uta-napiștim, singurul om căruia zeii îi dăruiseră nemurirea. El locuia într-un târâm îndepărtat, dincolo de apele morții.

Cu privire la cealaltă operă, Ecclesiastul, trebuie spus că în Biblia evreiască (Tora) numele acestei cărți este Qohelet, și că Ecclesiastul reprezintă traducerea numelui original ebraic, Qohelet, în limba greacă, de unde l-am preluat și noi, în limba română. Numele cărții – Qohelet sau Ecclesiastul – este dat după numele singurului ei personaj, Qohelet sau Ecclesiastul. Atât „Qohelet”, cât și „Ecclesiastul” înseamnă „cel care vorbește unei adunări, cel care vorbește înaintea mulțimilor, propovăduitorul sau predicatorul”.

Citatele de mai jos sunt extrase, pe de o parte, din Epopeea lui Ghilgameș, traducere în limba română de Virginia Șerbănescu și Al. Dima (2, 1966), după ediția în franceză a lui René Labat (Paris, 1961), care a lucrat, și el, după varianta babiloniană (akkadiană) a epopeii, iar pe de altă parte, din cartea Ecclesiastul, aflată în Biblie (1, 1975).

(1). Autorul Epopeii lui Ghilgameș și autorul cărții Ecclesiastul

Nu puțini comentatori au afirmat că autorul Epopeii lui Ghilgameș este anonim, însă iată ce ne spune cel de-al optulea vers al epopeii despre Ghilgameș:

„A săpat pe o stelă toate frământările sale”.

Într-adevăr, Epopeea lui Ghilgameș poate fi socotită foarte bine ca fiind desfășurarea frământărilor lui Ghilgameș, iar dacă toate aceste frământări au fost săpate pe o stelă chiar de către Ghilgameș, înseamnă că autorul mitic al epopeii este chiar Ghilgameș. Cu toate acestea, afirmația de mai sus – „A săpat pe o stelă toate frământările sale” – nu este făcută de Ghilgameș, ci de altcineva, care relatează, la persoana a treia, toate frământările și întâmplările prin care trece Ghilgameș...

Această persoană, care relatează frământările și întâmplările eroilor acestei opere, trebuie să fie autorul real al Epopeii lui Ghilgameș. Dar cine anume este această persoană nu se știe, deși pentru versiunea akkadiană a epopeii, numită, după primele ei cuvinte, Despre cel care a văzut totul, Victor Kernbach ni-l indică drept autor pe magul Sinlikiunninni. El ar fi compus epopeea între anii 3000-2700 î.Hr. (4, p. 220).

Autorul celeilalte opere despre care vorbim aici, deci a cărții Ecclesiastul, din Biblie, este necunoscut, iar cartea în cauză nu face nicio precizare cu privire la el. În schimb, cartea ne asigură, încă din primul ei vers, că vorbirea sau cuvintele acesteia îi aparțin Ecclesiastului, care este singurul personaj al cărții:

„Cuvintele Ecclesiastului, fiul lui David, rege în Ierusalim.”

Așadar, cuvintele sau vorbirea din opera Ecclesiastul sunt ale personajului acesteia, numit Ecclesiastul (Qohelet), iar Epopeea lui Ghilgameș este fiul lui David, care a fost rege în Ierusalim. Dar singurul fiu al lui David care, în realitate, a fost rege în Ierusalim, este Solomon; deci cuvintele din cartea Ecclesiastul (Qohelet) sunt, de fapt, cuvintele lui Solomon, care în carte, ca personaj al ei, este numit Qohelet sau Ecclesiastul.

De aceea, trebuie punctat faptul că, dacă ținem cont de primul vers al cărții, numai cuvintele din opera Ecclesiastul sunt ale regelui Solomon, nu și opera Ecclesiastul. Cartea nu este creată de Solomon, ci de un autor evreu anonim, care având ideea de a-și face din regele Solomon personajul cărții sale, l-a pus pe acesta să vorbească în carte la persoana întâia. Această carte a primit numele personajului ei, Qohelet sau Ecclesiastul.

(2). Înțelepciunea lui Ghilgameș și înțelepciunea lui Solomon

Portretul pe care autorul Epopeii i-l face regelui Ghilgameș, personajul central al epopeii, este, într-o primă instanță, unul pozitiv.

Mai întâi, ni se dă de înțeles că Ghilgameș este știutor de carte, pentru că el este acela care „A săpat pe o stelă toate frământările sale”. Știința lui de carte mai este probată și de un vers din tăblița a VI-a, în care Ghilgameș îi spune zeiței Iștar:

„Vino încoace, să cercetăm împreună soarta iubiților tăi; ce stă scris pe tabletă am văzut scris și știu. (s. m.)”

Ghilgameș știa, așadar, să scrie și să citească, un lucru care era foarte rar în vremea sa, deci prin secolul XXVIII î.Hr., când nu învățau carte decât cei mai importanți reprezentanți ai preoților, ai armatei, ai administrației regale, scribii și, firește, regele. Dar iată și alte lucruri uimitoare despre inteligența regelui, comunicate chiar de primele versuri ale epopeii:

„Cel care a văzut totul până la marginea lumii,
cel care a știut totul și a cunoscut totul,
Ghilgameș, a pătruns totodată și taina tuturor
lucrurilor.

El s-a împărtășit din toată înțelepciunea lumii;
a văzut ceea ce era tăinuit și a cunoscut
ceea ce a rămas ascuns oamenilor.

A dat în vileag vremile dinaintea Potopului.

A trudit și a suferit străbătând Drumul cel Lung.

A săpat pe o stelă toate frământările sale.

El a fost cel care a poruncit să se ridice zidul
Urukului-celui-Împrejmuit
și sfânta piață a sacralului Eanna.”

(Tăblița I)

Epopeea ne prezintă, așadar, un rege înțelept, mai precis înțelept peste pragul de înțelepciune umană, pentru că el „a știut totul și a cunoscut totul”, pentru că „a pătruns taina tuturor lucrurilor”, pentru că „a văzut ceea ce era tăinuit și a cunoscut ceea ce a rămas ascuns oamenilor”, pentru că „a dat în vileag vremurile dinaintea Potopului”. Or, toate acestea nu îi pot fi date unui om inteligent, pur și simplu, ci unui zeu; sau unui om care are și o alcătuire zeiască. Și, într-adevăr, „două treimi din el (din Ghilgameș, p. m.) sunt divine și o treime omenească”, ne spune autorul epopeii.

În cealaltă operă, Ecclesiastul, personajul acesteia, Solomon (Qohelet), este socotit și el un mare înțelept, iar autorul cărții îl pune pe Solomon să își laude chiar el înțelepciunea:

„Cu adevărat am adunat și am strâns înțelepciune
mai mult decât toți cei care au fost înaintea mea în
Ierusalim,

căci inima mea a avut cu belșug înțelepciune și
știind.” (C 1)

În plus, însuși Dumnezeu ne asigură cu privire la
Solomon de următoarele:

„Eu îți dau minte înțeleaptă, cum niciunul nu a mai
fost ca tine înaintea ta și cum nici nu se va mai
ridica după tine” (3 Regi, 3, 12).

După cum vedem, Solomon amanetează chiar și
viitorul înțelepciunii!... Așadar, ambele personaje,
Ghilgameș și Solomon, sunt înțelepte peste firea umană
și, firește, sunt regii popoarelor lor. Din Epopeea lui
Ghilgameș înțelegem că regele Ghilgameș este primul
mare înțelept al lumii. De aceea, este posibil ca
înțelepciunea regelui Ghilgameș să fi devenit un model
pentru toți regii lumii antice, chiar și pentru Solomon.

O deosebire între cei doi înțelepți există totuși:
Ghilgameș nu se laudă nici cel puțin o dată cu
înțelepciunea sa, pe când Solomon este obsedat de
propria înțelepciune, fapt pentru care nu uită să ne
atragă atenția asupra ei, în cartea Ecclesiastul, în mai
multe rânduri.

(3). Ghilgameș și Solomon – doi tirani

Cu toate că Ghilgameș „s-a împărtășit din toată înțelepciunea lumii”, el nu are un nume foarte bun și nu este iubit în cetate, iar autorul epopeii nu îl menajează nicidecum pe rege:

„Tovarășii săi sunt siliți să se scoale în sunetul tobei. Bărbații din Uruk se-nfurie în casele lor: «Ghilgameș, spun ei, nu se îndură să lase niciun fiu părintelui său; zi și noapte se dezlănțuie asupra lui!»

El, Ghilgameș, păstorul Urukului-celui-Împrejmuit, el, păstorul oamenilor săi, îi chinuie fără-ncetare; Ghilgameș nu lasă pe nimeni să se bucure de femeia pe care o iubește, fie ea fiică de războinic, sau nevasta oricărui dintre noi!»**

(Tăblița a II-a, I)

Ghilgameș se poartă, așadar, ca un tiran. El „ține în mâinile sale întreaga putere a Urukului”, iar acest fapt se întâmplă pentru că tocmai lui „i-au hărăzit zeii să domnească asupra popoarelor”. Dar acest comportament tiranic al lui Ghilgameș contrazice marea înțelepciune pe care autorul epopeii i-a atribuit-o regelui încă din primele rânduri ale acesteia. În acest fel, portretul intelectual pozitiv inițial al lui Ghilgameș se transformă în unul moral negativ.

În cartea Ecclesiastul, din Biblie, autorul necunoscut al acesteia nu ne prezintă în mod efectiv nicio faptă, bună sau reprobabilă, a lui Solomon, personajul operei sale, în schimb el ne dezvăluie cum gândește Solomon cu privire la ierarhia social-politică

din regatul său și la viața supușilor. Astfel, Solomon recunoaște că în regatul său „în locul dreptății este fărădelegea, / și în locul celui cucernic, cel nelegiuit”.

El recunoaște totodată că

„sunt drepti cărora li se răsplătește ca după faptele celor nelegiuiți, și sunt păcătoși cărora li se răsplătește ca după faptele celor drepti.”

Așadar, în regatul lui Solomon legea nu este nicidecum respectată, valorile sunt inversate, iar el, regele, primul om în stat, cel care deține puterea absolută în Ierusalim, înregistrează detașat aceste lucruri, nu se simte cu nimic responsabil și, ca atare, nu face nimic pentru respectarea legii și restabilirea dreptății... Ba dimpotrivă, regele Solomon îi îndeamnă pe cei nedreptățiți să se supună fără să ceară puterii regelui,

„Căci ce poate să facă un om de rând peste ceea ce a făcut un rege?” (C. 2).

„Ascultă de porunca regelui din pricina jurământului făcut lui Dumnezeu. (...). Cuvântul regelui este hotărâtor și cine poate să-i spună: «Ce faci?».” (C. 8)

De aici înțelegem că Solomon, personajul cărții Ecclesiastul, este un rege care are dreptul să facă ce vrea, deci orice fărădelege, pentru că pe el nu poate nimeni să-l întrebe „Ce faci?”, atâta vreme cât pe pământ el este autoritatea politică supremă. El are dreptul, așadar, să facă orice abuz!

În concluzie, atât autorul Epopeii lui Ghilgameș, cât și autorul cărții Ecclesiastul își prezintă personajele

principale – pe cei doi regi – ca pe niște tirani. Totodată, trebuie reținut că atitudinea autorilor acestor cărți față de excesele de putere ale celor doi regi este una puternic critică. Ținând cont de această atitudine a autorilor, putem afirma că atât Epopeea lui Ghilgameș, cât și cartea Ecclesiastul sunt două opere literare critice. Cel puțin, epopeea este prima operă literară critică din lume, de vreme ce autorul ei critică nedreptățile și abuzurile comise de regele Ghilgameș.

(4). Enkidu, un personaj creat de zei pentru stăvilirea fărădelegilor regelui Ghilgameș

În Epopeea lui Ghilgameș, toate plângerile oamenilor cu privire la abuzurile îndurate de ei din partea regelui lor ajung la urechile zeilor, iar Anu, zeul suprem, rezolvă aceste nemulțumiri într-un mod inedit, poruncindu-i zeiței Aruru următoarele:

„Fiindcă tu, Aruru, l-ai făurit pe Ghilgameș, dă viață acum unui alt Ghilgameș; pentru ca inima lui plină de foc să se măsoare cu o alta de asemenea plină de foc; să se-mpotrivească unul altuia, să-și măsoare puterile, și Cetatea Urukului să-și găsească în sfârșit liniștea!”

(Tăblița a II-a)

Și zeița Aruru îl plămădește în pustiu, din lut, pe Enkidu, „o fiară cu chip de om”. Corpul său este acoperit cu blană, iar el paște iarbă laolaltă cu fiarele sălbătice.

Un vânător care îl întâlnește pe Enkidu în pustiu îi povestește acestuia despre toate fărădelegile făptuite

de regele Ghilgameș în cetatea Uruk și îi promite următoarele:

„- Am să te duc până la casa nunții, și vei vedea că în Uruk Ghilgameș are acum dreptul s-o ia înaintea logodnicilor. Asupra locuitorilor îngrămădește corvezi; îndestularea cu merinde a orașului cade în grija femeilor vesele. Pentru ca regele Urukului-celui-cu-Marea-Piață să aibă de unde alege, oamenii sunt prinși în mreji! Pentru ca Ghilgameș, regele Urukului-celui-cu-Marea-Piață, să aibă de unde alege, oamenii sunt prinși în mreji! Femeilor hărăzite să fie soții el cel dintâi le ia fecioria: doar după aceea vine la rând mirele! Așa s-a hotărât prin voința zeilor: de când i s-a tăiat buricul, așa i-a fost hărăzit! Auzind aceste vorbe, chipul lui Enkidu păli.”

(Tăblița a II-a, IV)

Dacă la auzul nelegiuirilor făptuite de rege chipul lui Enkidu pălește, înseamnă că el nu este de acord cu abuzurile regelui și putem presupune că fragmentele epopeii care urmează imediat după relatarea de mai sus, din tăblița a II-a, IV, astăzi lipsă/distrușe, tratau tocmai despre dorința lui Enkidu de a-l pedepsi pe Ghilgameș pentru nelegiuirile acestuia și de a-i răzbuna în acest fel pe cetățenii Urukului. De altfel, epopeea ne spune că întâlnirea dintre Enkidu și Ghilgameș debutează chiar cu o încăierare. Pe de altă parte, Anu, tatăl zeilor, ne asigură încă de la început că Enkidu va fi creat pentru ca el și regele Ghilgameș „să se-mpotrivească unul altuia, să-și măsoare puterile, și Cetatea Urukului să-și găsească în sfârșit liniștea!” (s. m.).